

Reptielen in de heide

Verlag veldwerkplaats *Droog zandlandschap*

Hoge Veluwe, 23 juni 2009

Inleiders: Ton Stumpel (WUR), Joost Vogels (Stichting Bargerveen/ Radboud Universiteit Nijmegen), Jeroen van Delft (RAVON), Jakob Leidekker (Hoofd bedrijfsvoering Hoge Veluwe)

Reptielen staan in Nederland onder druk. Een belangrijk habitat wordt gevormd door heide. Slangen en hagedissen stellen echter specifieke eisen aan hun leefgebied. Een 'paarse VVV-heide' voldoet niet, maar wat maakt een heideveld wel geschikt als habitat?

Heide belangrijk voor reptielen

Jeroen van Delft (RAVON), benadrukt nog maar eens het belang van heide voor reptielen. Voor zes van de zeven soorten die in Nederland voorkomen, is heide een belangrijk of het belangrijkste habitat. Alleen de Muurhagedis verkiest de stadsmuren van Maastricht. Niet alle beheermaatregelen die in heide worden genomen, zijn gunstig voor reptielen. Van Delft zet uiteen welke factoren de geschiktheid van heide als reptielenhabitat bepalen, zoals de structuur van de heide, het reliëf en de bodemvochtigheid. Deze factoren hebben veelal te maken met de thermoregulatie en vochthuishouding. Reliëf is nodig om een goede zonplek te bieden waar de reptielen kunnen opwarmen. Op warmere momenten heeft een reptiel een schaduwplek nodig en beschutting tegen predatoren speelt uiteraard ook een rol.

Wat structuur betreft, moet de heide een kleinschalig mozaïek zijn met open en gesloten vegetatie en geleidelijke overgangen. Een goede reptielenheide heeft verder een dominante begroeiing van heide en/of bosbes, een groot aandeel oude heide, een gemiddelde begroeiing van minstens 50 cm, een dikke strooisellaag en plaatselijk open zand. Opvallend is dat sommige reptielen juist veel voorkomen in stukken met Pitrus, Pijpenstrootje en Bochtige smele. Hoekjes met grassen moeten daarom niet bestreden worden.

De habitat van reptielen kent een minimumgrootte. Bij hagedissen is dat 5 tot 50 hectare, met een dichtheid van 50 tot 150 per hectare. Voor slangen geldt 50 tot 300 hectare, met een veel lagere dichtheid: 1 tot 10 per hectare. De maximale migratieafstand tussen populaties en/of geschikt habitat verschilt sterk per soort, tussen 300 meter en 5 kilometer (met uitzondering van de ringslang).

Van Delft laat wat plaatjes zien van geschikte en minder geschikte vegetaties. In bos of midden op een stuifzand hebben reptielen bijvoorbeeld weinig te zoeken, vennetjes met een overgang naar Pijpenstrootje, droge heide en bosranden zijn juist uitermate geschikt. Steenhopen en takkenhopen of -rillen kunnen van groot belang zijn voor reptielen. Heide met graspollen, brem en opslag van berk of den wordt door veel beheerders wellicht gezien als een heide waar nodig ingegrepen moet worden, maar voor reptielen is het juist erg geschikt.

Beheer

Het gevoerde beheer op heideterreinen pakt lang niet altijd positief uit voor reptielen.

Het voor reptielen gewenste heidebeheer bestaat grotendeels uit nietsdoen, zodat zich oude heide kan ontwikkelen. Verder is kap gewenst bij verbossing en beschaduwning en af en toe moeten open zandplekken worden gecreëerd. Pas in 'verloren gevallen' moet geplagd worden. Plaggen is een effectieve maatregel om heide terug te krijgen, maar ook een hele ingrijpende, waarschuwt Van Delft. Als plaggen echt nodig is, zorg dan voor een kleinschalig mozaïek met veel randen.

Begrazing van heide is vaak ongunstig. Begrazing vindt vaak plaats op te kleine terreinen met een te hoge graasdruk. Ook wordt vaak het gehele terrein begraasd, het zou beter zijn stukken buiten de begrazing te laten. De nieuwste mode is drukbegrazing, met als doel dat de opslag en grassen worden weggevreten. De effecten op reptielen zijn niet bekend, maar zijn waarschijnlijk negatief, denkt Van Delft. Verder waarschuwt hij voor sterke vernatting van de heide of hoogveen in de winter. 's Winters kunnen Adders met tientallen bij elkaar in een konijnenhol verblijven, waardoor vernatting grote sterfte kan aanrichten wanneer het deze plek betreft.

Verzuring

Joost Vogels (Stichting Bargerveen) geeft een inleiding over het ontstaan van verschillende typen heide en de relatie tussen het type heide en het voorkomen van reptielen. Het bodemtype blijkt ook van groot belang voor het wel of niet voorkomen van bepaalde soorten. Over het algemeen geldt dat de dekzanden marginaal bezet zijn. Deze zijn uitgesproken mineraalarm en waarschijnlijk het meest verzuringgevoelig. De kalkbeschikbaarheid kan hier een rol spelen, met name voor zandhagedissen, die een eischaal moeten produceren (andere soorten zijn levendbarend).

De bekende ver-thema's hebben bijgedragen aan de achteruitgang van de heide. Ook voor reptielen spelen deze thema's in de overgebleven habitat een rol. Stikstofdepositie en zure depositie zorgen voor een verslechtering van de voedselkwaliteit van planten. Deze lagere voedselkwaliteit zorgt voor een lagere fitness voor eerste orde consumenten, en daarmee waarschijnlijk ook voor de tweede en derde orde consumenten.

Verzuring is volgens Vogels minstens even belangrijk als verrijking, terwijl maatregelen vaak op het laatste gericht zijn. Daarom moeten niet alleen de in de loop van de jaren opgehoopte nutriënten (met name stikstof) verwijderd worden, maar de als gevolg van verzuring uitgespoelde mineralen ook toegevoegd, zodat de mineralenhuishouding weer

hersteld wordt. Toevoegen van mineralen is naar verwachting positief voor reptielen. Bekalken na plaggen is bovendien een OBN-maatregel.

Een andere nadrukkelijke aanbeveling is het gebruik van heideakkers. Heischrale ontwikkeling van deze akkers zorgt voor een groot aanbod aan ongewervelde prooidieren, waaronder loopkevers.

Tot slot wijst hij erop dat kleinschalig plaggen ook op grote schaal kan. Hij illustreert dit met een luchtfoto van de Strabrechtse Heide waarop te zien is hoe over een grote oppervlakte stroken afwisselend wel en niet geplagd zijn, in een soort visgraatmotief.

Consistent

“Wij doen alles waar net een streep doorheen gehaald is”, begint de laatste spreker, Jakob Leidekker (Hoofd bedrijfsvoering van Nationaal Park De Hoge Veluwe). “We maaien, branden, plaggen, zorgen voor paarse heide. Dat kan bij ons, doordat we zo’n grote oppervlakte hebben. Wel gaan we nu naar wat kleinschaliger beheer. Maar bovenal voeren we een consistent beheer, niet afhankelijk van waar toevallig subsidie voor is. Ik denk dat we het daarom zo goed doen wat reptielen betreft.”

Reptielen zijn geen doel bij het beheer. Het gaat de stichting om het behoud van Veluwse landschappen, waarbij recreatieve waarde van groot belang is. Dat betekent niet dat de beheerders helemaal geen rekening houden met fauna. “We hebben rondgelopen met mensen van de AID, RAVON en Vlinderstichting en zijn tot consensus gekomen over het beheer. Maar bij alles wat je doet, doe je het toch fout voor een bepaalde soort.”

In het veld

Een mooi voorbeeld van die consensus is te zien als we het veld ingaan. Ten behoeve van het uitzicht is opslag op de heide door vrijwilligers verwijderd. Ten behoeve van de reptielen zijn de stammetjes echter wel terplekke op een hoop gebracht. Om een rommelig uiterlijk te voorkomen, liggen de stammetjes achter een bomenrij, niet zichtbaar vanaf het fietspad. “Maar ik stoor me er als beheerder eigenlijk ook aan, je hebt de neiging het op te ruimen”, erkent Leidekker.

De groep loopt in een lijn over de heide, maar de reptielen laten zich hier niet zien. Te warm, aldus Van Delft. Een temperatuur van 16 tot 18 graden is ideaal, daarna zoeken de

reptielen vaker verkoeling. Onder een stammetje aan de bosrand vinden we uiteindelijk toch een Zandhagedis.

Pijpenstrootje

Het volgende stuk dat we bezoeken is hoog gelegen, maar toch vrij nat. “We zitten hier in een ijzerpan die ervoor zorgt dat het water in een soort badkuip wordt vastgehouden”, legt Leidekker uit. “Hier proberen we nu ook stuifzand in de natte heide te laten waaien om gradiënten te creëren. Daarnaast gaat er geplagd worden in combinatie met bekalking.” In de geplagde stukken komt Zonnedaauw, Blauwe zegge, Sterzegge en Veenpluis op. In diepere delen op het terrein is Pijpenstrootje te vinden. Die wordt hier niet weggehaald. “

Op deze plek is Pijpenstrootje natuurlijk. Jeroen van Delft: “Ik ken een situatie bij Kootwijk, daar waren twee slenken vol Pijpenstrootje, maar ook vol met Adders. Die slenken zijn helemaal uitgeplagd. Het Pijpenstrootje is inmiddels weer terug, maar de Adders zijn verdwenen.”

De volgende stop is bij een grote natte grasvlakte met interessante plantensoorten als Kleine zonnedaauw, Klokjesgentiaan en veel Beenbreek. “We willen hier wel af van die monotone grasvlakte, maar we grijpen heel voorzichtig in”, vertelt Leidekker. Van Delft van RAVON wijst erop dat dit terrein erg geschikt is voor Adder en Levendbarende hagedis. “Dit soort natte terreinen zijn zeldzaam op de Veluwe. Je moet hier niet grootschalig gaan plaggen.” Leidekker: “Het OBN adviseert om hier zand in te laten stuiven. Dat gaat nu gebeuren, met geld van de provincie Gelderland, inclusief monitoring.”

Wilgenstruweel

Geregeld komt bij de discussie het motto van Leidekker terug: als je het voor de een goed doet, doe je het voor de ander fout. Deelnemers aan de veldwerkplaats nuanceren dit, of spreken het zelfs tegen. “Het hoeft elkaar niet te bijten”, meent Van Delft. “Ik ken ook wel plekken waar vlinders, vogels, krekels en reptielen het goed doen.”

Ook het beheer van de Hoge Veluwe wordt kritisch bekeken. Menigeen wordt enthousiast als we langs een heidebeek met verspreid opslag van wilgenstruweel fietsen. Bij de volgende halte weet Leidekker echter te vertellen dat al het wilgenstruweel verwijderd zal worden. “Die moet je juist handhaven”, vindt Fabrice Ottburg van Alterra. “Laat eerst ergens anders wilgen opkomen, bijvoorbeeld bij een ven. Dan hebben ze kans ergens anders te vestigen. Daarna kan het hier weggehaald worden. ”

“Als je het niet doet voor de reptielen, dan voor de insecten”, vult Joost Vogels aan. “Wilgen zijn een van de eerste beschikbare nectarbronnen van het voorjaar, en daarom van groot belang voor een grote groep insecten van heideterreinen. Bovendien komt wilgenstruweel van nature ook voor in dergelijke systemen, zij het in lagere oppervlakken. Op de hoger gelegen delen, direct grenzend aan deze heidebeek, staat nu nog naaldbos. Je kunt beter eerst het bos erachter uitdunnen of kappen, dan heb je misschien wel een groter effect op de waterhuishouding. Eigenlijk is de beste oplossing om hier een hydrologisch vooronderzoek uit te voeren. Eerst nagaan wat het effect van boskap op hogere delen is op de hydrologie, en nagaan wat het effect van volledige kap van wilg, gedeeltelijk terugzetten of volledig laten staan van wilg heeft op de hydrologie.” Leidekker laat in het midden of hij zijn plannen zal wijzigen.

De volgende locatie biedt de laatste kans reptielen waar te nemen. Onder de dakpannen die neergelegd zijn, is echter niets te vinden. Ook daar is het te warm geworden. “Het ligt dus niet aan mij dat ik ze in het terrein nooit zie”, aldus een van de deelnemende beheerders.

Meer informatie:

Jeroen van Delft, Stichting RAVON, J.v.Delft@ravon.nl, 024-3653270

Joost Vogels, Stichting Bargerveen, j.vogels@science.ru.nl, 024-3653294

